

MIT JELENTETT ÖNNEK AZ ISENHEIMI OLTÁR?

Keresztury Dezső válaszol

(Az itt következő, némileg a nyomtatott szövegezés kívánalmaihoz igazított beszélgetést több mint egy évvel ezelőtt vették hangszalagra a Magyar Rádióban. Részletei elhangzottak a rádió Zenei Osztályának „Mit jelent Önnek az...” című sorozata keretében, sok zenei illusztrációval (szerkesztő Szeberényi Vera, riporter Sipos Tamás). Miután az adásból a beszélgetés sok érdemes szakasza kimaradt, hasznosnak tartjuk a teljes szöveg közzétételét.)

RIPORTER – *Műsorunk címe:* Mit jelentett Önnek a...

KERESZTURY DEZSŐ – Hogy miről beszélünk, meghatározza az a legutolsó viharos élményem, ami most ért, nem is olyan nagyon régen, Colmarban. Colmar régi német-francia városka: a modern idők nagyon keveset változtattak rajt; kicsit a sodrás partjára került. Van a város közepén egy óriási, régi templom, amit annak idején szekularizáltak. Ebben a templomban van elhelyezve az isenheimi oltár. Isenheim kis falu, nem messze Colmartól; az Ágoston-rendiek századokkal ezelőtt nagy kolostort építettek ott föl; ez kórházként is működött. A rend egyik jelentős mecénása, hogy a templomot méltóképpen ékesítse, s magának is megfelelő emléket állítson, készíttetett belé egy szárnyas oltárt. Az az oltár körülbelül a mohácsi vésszel egyidőben keletkezett. Szárnyas oltár; nálunk is vannak ilyenek: régiek is, újak is.

Délnyugat-Németországban, a Schwarzwald, Elzász vidékén divatba jött, hogy az oltárt háromszor lehet különféle változatokra kinyitni. Így készíttette el megrendelője az isenheimi szárnyas oltárt is. Nemesak szerkezete érdekes, de a története is. A francia forradalom idején bemenekítették Colmarba, és ott őrizték. A XIX. század első felében kezdtek újra fölfigyelni rá. Hosszú időn keresztül Schongauernak vagy Dürernek tulajdonították; ezek nagy kortársai voltak a festőnek, akiről csak később derült ki, hogy Matthias Grünewaldnak hívták. Voltaképpen nagyon keveset tudunk róla. Annnyit mindenesetre, hogy jeles festő volt, a kölni érsek építészé is; tehát sokoldalú, a középkor és a reneszánsz határán álló ember. Több munkája ismeretes; a legfontosabb ez az isenheimi oltár. Az első világháború alatt Münchenbe menekítették; ott látta – életreszóló élményforrásként – Csontváry műveinek későbbi megmentője. A második világháborút is óvóhelyen vészelte át.

A franciák a maguk sajátjágos, kicsit könnyed, de hallatlanul biztos izlésével az említett óriási templom hajójában állították fel úgy, hogy megcsináltatták még kétszer az oltár keretét, az oltár tehát így háromszori nyitásban látható; ezek egymás mellett állnak a nagy templom főhajójában.

Ezzel az oltárképpel először egyetemi hallgató koromban találkoztam Bécsben. Akkor már nagyon híres darab volt, mindenki hol a német középkor, hol a német reneszánsz festészetének legnagyobb alkotásai közé sorozta. Azóta is sokat olvastam róla, elmélyedve foglalkoztam vele; az oltárképet tehát színes reprodukciókból, leírásokból igazán minden porcikájában ismertem. Ifjúkorom óta nagy vágyat éreztem, hogy eredetiben is láthassam. Nem sikerült, bár egyszer ott álltam már Freiburg alatt a határon.

Most, hogy Freiburgban előadást tartottam, végre beteljesedett ez a vágyam. Most jöttem rá, hogy a kutya fülit sem éri az a sok színes reprodukció, amit tanulmányoztam. Meg se közelítik az eredeti, abban a csodálatos térben elhelyezett csodálatos színű, csodálatos kompozíciójú remekművet. Persze azok, akik a műalkotásokban kiegyensúlyozott, egységes hangulatú, áttekinthető műveket keresnek, Grünewaldot is félbolondnak tartják, mint Csontváryt. Nekem azonban az a véleményem, hogy ez az egyre kevésbé vitatott oltár olyan szuverén, nagy művész rendkívüli

alkotása; akiről, ha valakiről, el lehet mondani, amit Ady mondott magáról, hogy „se utóda, se boldog őse nem vagyok senkinek”. Voltaképpen az egész középkor az elődje, és az egész utána következő festészet az utóda, bár alig van komoly előzménye, és nincs iskolája.

RIPORTER – *Váltott-e ki ez a mű valamilyen zenei élményt, képzetkapcsolatot?*

KERESZTURY – Hogy milyen zene jutott eszembe róla, vagy mit tartanék idevalónak? Vele való foglalkozás közben többször is meghallgattam Hindemith-nek a *Mathis der Maler* (Mathis, a festő) című igazán nagyon szép – és méltán híres – zenekari kompozícióját. Ez több tételes zenemű; nekem a mennybemenetel tetszett legjobban, meg az a része, ahol a Jézus világra jöttek, tehát a szepőlötlen fogantatásnak és a kis Jézus megszületésének inspirációja érezhető. Ez az oltár: második kinyitásban. De azért őszintén megmondom – én nagyjából betéve ismerem ezt a Hindemith-művet, épp azért, mert Grünwald műve ihlette –, számomra meg sem közelíti az ihlető eredeti erejét: körülbelül olyan, mint a színes nyomatok. Mikor most ott voltam, ez is kiderült.

Ha megkísérlek hasonlóan megrendítő élményt keresni az életemben, kettőre gondolhatok. Az egyik nem zenei, hanem ugyancsak templomi élmény: a Chartres-i katedrális, főképpen színes üvegei. Mikor Párizsból kimentem Chartres-ba, megérkeztem körülbelül tízenegykor, bementem a templomba, és három-négy óra felé arra tértem észhez, hogy iszonyúan éhes vagyok. Most is hasonló történt, csak fölkészültebb voltam. Kedves freiburgi barátaimnak – egy ottani professzor és a felesége vittek ki –, azt mondtam, most engedjék meg, hogy egy ideig ne beszélgessünk. És körülbelül két óra hosszat ott ténferegtem, leültem, fölálltam, ámultam-bámultam, nehezen áttekinthető élmények sodrában, amelyeket azóta is csak próbálok megfogalmazni. Ha valaha elkészülök vele, akkor egy komoly versciklust fogok én erről a megrendítő élményről írni; s kiderül majd, hogy rengeteg zenei vonatkozása is van: olyasmi, amit csak zenében, verszenével, szózenével lehet elmondani, földidézni.

– *Engedd meg, hogy a szavadba vágjak egy pillanatra. Mostanában olvastam egy interjút Jevtuskóval. Ebben mondta, hogy ő úgy érzi, Homérosz óta a költészet nem más, mint zenei hatásokra építve az emberi létről, létezésről, a világról való beszéd.*

KERESZTURY – Ezt ennyire egyértelműen nem mondanám, de mint gyakorló költő is, meg mint aki egész életemet költemények között, de közben más művészetek átélésével és elemzésével is töltöttem, csak azt mondhatom: minden művészet egy sajátos kifejezése az emberi génusznak, az emberi élménykörnek: a zene, a képzőművészet, a költészet, minden alkotás. Vagy az együttesük.

– *Gesamtkunst?*

KERESZTURY – Minden kor mást tart fontosabbnak. Az antikok úgy mondták, hogy a műzsák: a művészetek nemtői. Ők még közéjük sorolták Kliéót is, a történetírás múzsáját; később meg „széptudomány”-nak nevezték a szépirodalmat. Vitathatatlan, hogy a művészetek áthatják egymást. Az isenheimi oltárnak is rendkívül nagyok számomra a zenei kapcsolatai, erre is mindjárt rátérek. De hadd beszéljek előbb az említett másik óriási élményről: ez egészen zenei élmény. Amikor először hallottam a IX. szimfóniát Bécsben, akkor voltam körülbelül olyan elragadtattott, mint Chartres-ban vagy Colmarban. Valami iszonyatos természeti erő kapott el, sejtlemem se volt, hogy voltaképpen mi is történt akkor velem.

– *Mikor volt ez?*

KERESZTURY – 1926-ban, a bécsi Nagy Hangversenyteremben, a Grosses Konzerthausban. Nagyon szép előadás lehetett; én másra nem emlékszem, mint arra, hogy valami óriási örvénylésben éreztem magamat, de ugyanakkor nemcsak örvénylésben, hanem valami hatalmas tektonikus mozgásban is. Mintha szobrok, hasábok, oszlopok dőltek volna le és támadtak volna fel újra; tehát egyfajta kubista térélményem is volt ezzel a csodálatos művel kapcsolatban. Azóta persze már jól ismerem Beethovent, most már nincsenek ilyen kalandos asszociációim. De ahogy a IX. szimfónia, tehát egy zenemű képeket, elvont térélményeket keltett bennem, ugyanúgy bizonyos képzőművészeti élmények vagy térélmények, mint például a Chartres-i katedrális, vagy ez az isenheimi oltár óriási zenei elragadtatást, zenei képzetkapcsolatokat is teremtettek.

– *A művészeti élmények, adott esetben a zene élménye, ad-e mást is neked, mint ilyen fölkavaró, megrendítő élményt? Van-e, ami megnyugtat például, van-e, ami fölvidámt? Ami katarzist okoz?*

KERESZTURY – Én erre nem mondhatom azt, hogy „igen, de...” Szóval nem tudok kiterő mondattal felelni. Ezek a legmegrázóbb élmények, ezek a legfölkavaróbb élmények egyben a legmegnyugtatóbbak is. A katarzis szó voltaképpen megtisztulást jelent. Így ezek a nagy élmények amilyen mértékben fölráznak, olyan mértékben meg is könnyebbítenek, föloldanak bennem támadt, lappangó feszültségeket. Ahogyan ez az oltárkép, amikor ott körüljártam, egy élet feszültségét kavarta föl és oldotta föl egyszerre.

Mert, mondom: egész életemben arra vágytam, hogy megnézhessem. Erről, ennek a Golgotájáról írtam, bármilyen vadul hangzik is ez – első művészetelméleti kísérletemet. Bécsben egy művészettörténész professzor arról tartott előadást 1924-ben, hogy mik a német művészet jellegzetességei. Akkoriban kezdtek divatba jönni azok a törekvések, hogy egy nép jellemét valamilyen általánosító módon, – horribile dictu: szellemtörténeti módon – megfogalmazzák; ehhez vette egyik példának az oltárt; akkor láttam először ezt a képet. Írtam róla, butaságokat, De olyan mértékig hatással volt rám, még „alkotó képzeletemet” is megmozgatta, hogy még rajzoltam is ennek a Golgotának az ihletében – fiatal koromban grafikával is foglalkoztam, mert főstő is szerettem volna lenni egyebek közt – mondom: én is csináltam egy ilyenfajta, tussal rajzolt „német” Golgotát. De ugyanakkor a dolgozatban is szó volt valamilyen zenei kavargásról. Később igazolva éreztem magam a *Mathis der Maler*-rel. És nem feledhetem a nagy zenék látomáskeltő hatását. A IX. szimfónia s az ilyen típusú zenék, például Mozartnak egy-egy nagy szimfóniája ma is látomásra fordul képzeletemben. Azok a Mozart-művek nem is olyan csipkekönnyű játékok. Vagy azok a késői Beethoven-vonósnégyesek, amelyek legközelebb állnak hozzám, s mindig egy-egy földrengést okoznak bennem, ugyanakkor mégis a legmegnyugtatóbb dolgok. Bachnál megnyugtatóbb orvosság számomra nincs. Nem a preklasszikus mesterek szívárványos-kristályos kiengesúlyozottsága az, amit igazán szeretek. Azt is szívesen hallgatom, bár véleményem szerint Vivaldiban is kavargó azért egy és más; de ami Bachban fölszínre tör: lávaömlés, mely ugyanakkor igen kemény fegyelemben, óriási művészi megformáltságban jelenik meg, s – ismétlem – amennyire fölkavar, legalább annyira meg is nyugtat.

– *Valóban, ez a katarzis a szó klasszikus értelmében is.*

KERESZTURY – Persze, hogy az. A világ legmélyebb fájdalmai, gyötrelmei, feljajdulásai vannak Mozart igazi nagy műveiben; például a hozzám legközelebb álló kis-zenekari művekben. De nézd meg a *Don Giovanni*-t, amelyben úgy látszik, mintha csak játszanának. De mi körül folyik a játék?! Az élet legmélyebb mélységei körül.

Hadd térjek vissza pillanatnyi mániámhoz; erről szeretnék beszélni, erről az oltárról. Persze zenei kapcsolatairól is. Egyebek közt azért is kellene róla egy egész versciklust írnom, mert valami mély zenei lüktetés járt át szemlélése közben. Ha verset írnék róla, nem tudnám még pontosan megszabni, milyen ritmust kívánna. Lehet, hogy valamilyen teljesen szabad, az is lehet, hogy szigorúan megszabott, bár váltakozó ritmust; egy-két vázlatot csináltam is már, mindenfajta ritmus van benne. Hogy fog összeállni, nem tudom. Bizonyos azonban, hogy ennek a műnek igen nagy zenei szuggesztíója is van. Hadd kezdjem mindjárt ott: olyan színei vannak, melyek visszahatálatlanok másolatokban, leírhatatlanok pontosan, legfeljebb érezthetők valami verszenében.

El tudom képzelni azt is, hogy azért olyan különösen szépek, mert a franciák nem restaurálták a képeket olyan mértékig, mint amilyen mértékben mostanában restaurálni szokták a remekműveket; elviselhetetlenül kinyalják őket. Ott, nem messze ettől a templomtól, ki van állítva Schongauernek az a „rózsalugas Madonnája”, ami azért vált híressé, mert ellopták, aztán néhány év múlva újra megkerült; az most ki van glancolva, hat reflektor fényében ragyog: rémes. Az isenheimi oltár a maga patinájával együtt van ott, de ezzel a patinával is úgy ragyog, úgy fénylik, mint a Mozart-zenében a mélység.

Ennek megvan persze a trükkje is; olvastam, hogy ez a Grünewald kitalált egy sajátos főstési eljárást. Érdekes, hogy ezek a régi mesterek mind azért is voltak mesterek, bizonyos fokig kézművesek, mert a dolog technikai, mesterségbeli része is rettentően izgatta őket. Vagy sikerült valami

jót találniok, vagy nem. Leonardo da Vinci például megpróbálta a falra kerülő freskófestés olyan új módszerét kialakítani, hogy ne kelljen gyorsan dolgoznia, hanem a maga természetese szerint évekig dolgozhasson a freskón; ezért is, mert tünődve kísérletezett, megy tönkre az *Utolsó vacsora*: menthetetlen. Mások másképp próbáltak a maguk képére és hasonlatosságára módszereket kitalálni.

Ez a Grünewald azt találta ki, hogy deszkára festett, nem vászonra, de úgy, hogy a deszkát előbb tükörsírára csiszolta, és arra valamilyen módon saját keverésű festékeket rakott föl. Ezek a festékek úgy világítanak, mondom, a százados patinán keresztül is, úgy világítanak, mintha tegnapi előtt festették volna őket. Persze azért Grünewald olyan festő volt, aki nem avval akar meghódítani, hogy a színeivel ricsajt csap. Valami félelmetesen gazdag és erőteljes kolorizmus van rajtuk; olyan kolorizmus, ami csupa robbanás, de ugyanakkor hallatlan fegyelemmel és tudatossággal összefogott robbanás. Mint egy Mozart-szimfóniában, vagy mint egy nagyszerű Beethoven-vo-nósnégyesben. Engem mindig is, de ott, a valóságban különösen ezekre emlékeztetett; illetőleg. . . Most általában divat Bartókra hivatkozni. Én nem szeretnék valamilyen divat rabja lenni, de nem kerülhetem meg itt Bartókot, a nagy Bartók-zenéket. Nem a koraikat, hanem azokat, amelyek már egy kicsit beethovenesek. Tehát ahol már megint beszédes lesz Bartók. Mert ezek a rendkívül modernül komponált dolgok újra fölveszik s folytatják a mély emberi mondanivalójú zenét.

De egyelőre elég a zenei képzetkapcsolatokból; beszéljünk szigorúan festői kérdésekről. Grünewaldnak van Münchenben egy képe, amelyik Krisztus kigúnyolását ábrázolja. Zsúfolt kép. Ha a középkor a zsúfoltságot jelenti, akkor középkori. De nem úgy zsúfolt, mint egy középkori tömegjelenség, mert legalább olyan mértékig barokk is. Minden ki van facsarva és egybe van fonva benne. Szegény Jézus Krisztus ott ül megverve, kínozva, kötözve, gyalázva; teljes realiztikusságában meg van festve minden, de közben az egész egy iszonyatos vízió, amit egyszerűen nem lehet elfelejteni. Az Istenember embertelen meggyötretése. A legmegrendítőbb az isenheimi oltár képein is a Golgota.

Ami fölűnik az embernek, aki odafigyel bár, de mégis a megszokott sablonokat keresve megy oda, annak fölűnik, hogy a két lator hiányzik. A fölfeszített Krisztus egyedül függ a kereszten. A másik, ami a kevésbé figyelő szemnek talán nem tűnik föl mindjárt, hogy ez a test, ez a fölfeszített Krisztus-test körülbelül kétszer akkora, mint a körülötte állók. Mintha valami ősi, egyiptomi vagy középkori hagyomány éledne föl: az, hogy a legfőbb dolgok nagyobbak a mellékeseknél. Azonkívül: a mellékalakok egymáshoz való viszonya is körülbelül így van méretezve. Tehát, mondom, a festő a látvány nagyságrendi kivételezettségével is hangsúlyozza azt, hogy mi a legfontosabb, mi a kevésbé fontos. A dolog persze nem ilyen egyszerű. Mert a legkevesbé fontosnak látszó kis Mária Magdolnát is kiemeli azért a festő, de őt hájának borzoltóságával, kezének törde-lésével s a félelmetes színadással. Valami sikoltó-jajgató rózsaszínbe megy át annak a szőke, borzolt hajnak a lobogása: s hogy sajog, tép az a szívfacsaró lilás ruha, amelyikből kitör a fölnyújtott két összekulcsolt kéz gyötrött mozdulata, sápadtsága. Ez a legkisebb alak az egész képen, de színben talán a leghangúlyosabb, mert ha tetszik legkontrasztosabb, legizgatottabb. Viszont tarkaságnak nyoma sincs.

A harmadik, amire rácsodálkoztam az, hogy a Golgota alatt ott áll Keresztelő Szent János. Hogyan kerül oda? Hiszen már rég megölték akkor, amikor Jézus Krisztust fölfeszítették. Sőt rámutat a testre; rongyosan, komolyan, különös hosszú ujjú kezével. – Grünewald arról ismerszik meg első látásra, hogy olyan különös, kicsit kicsavart kezeket festett. Rendkívül finom, hosszú ujjakat, amelyek mintha valami görcsben virágzanának. Szívzorítóan beszédesek. – Ott áll tehát Keresztelő Szent János és rámutat a testre. A kéz mögött egy fölirat is látszik; ez lehet középkori hagyomány, de kezdemény is; mert nem a szájból kilógó szalagot fest a művész, hanem ahogy mai festők, grafikusok is sokszor föliratokkal is megmagyarázzák, hogy mit akarnak mutatni. Keresztelő Szent János – persze latin – szavai a képen: *Te növekszel, én kicsinyedem, hogy te növekedj.* Tehát még utalás is történik a nagyságrendre.

Grünewaldot nyilván nem a történelmi valóság hitele érdekelte, hanem az eszme valósága. János lábánál ott van – semmiféle tárgyi, de annál nagyobb jelképi hitelle – a vérét áldozó bárány is. Az effajta szerkesztésmód is bizonyos zeneművek valótlan-valóságos építkezésére emlékeztet en-

gem. Mert ezzel az eszmei szerkezettel nagyon erősen egybefogott az egész kép. Vannak az egésznek persze láthatóbb hordozói is. Például az, hogy a keresztfának a két szárnya nem egyetlen kifaragott kemény gerenda, hanem egy nagyjából lecsupált vékonyabb rúd, ami egy ékkel van beszorítva, hogy azért el ne csússzék; de kissé meg is hajlik az óriási halálszürke test súlya alatt. Ez a lefelé hajló két gerendaszár egyetlen ívvel zárja le a képet; látványkompozícióban is lekerekíti és egybefoglalja tehát. Ugyanúgy, mint ahogy a legdémonibb Bartók-kompozícióknak mindig páratlan erejű, szimmetrikus, pontos szerkezetük van.

– *Ez tehát az abszolút fegyelem; nem mechanikus, hanem belülről fakadó fegyelem.*

KERESZTURY – Véleményem szerint minden igazi műalkotás voltaképpen lávaömlés, az érzelmek, az indulatok, az élmények, a kifejeznievaló, a mondanivaló lávaömlése, amit azonban valamiféle értelmi, szerkezeti fegyelem tart egybe. Hogy megint zenei hasonlattal éljek: a zenében sem lehet bizonyos dolgokon túllépni, ugye, mert megvan a harmóniarend, megvannak a szekvenciák, megvannak bizonyos szerkezeti elemek, amiket fel lehet lazítani, meg lehet másítani, esetleg be lehet helyettesíteni, de csak bizonyos határon belül. Így van ez mindenben. Goethének van erre vonatkozólag egy alapvető mondása, nagyon sokszor idéztem már: „In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister, und das Gesetz nur kann uns Freiheit geben”. Magyarul körülbelül így hangzik: „Korlátok közt mutatkozik meg a mester, és csak a törvény adhat szabadságot nekünk”. Ez minden művészetnek, tehát a zenének s a festészetnek is – véleményem szerint – alaptörvénye.

– *Nincs ez alól kivétel? Például olyan földrengéses élmény esetében, mint amilyen most, 77 éves korodban revelációként ért?*

KERESZTURY – A fő törvények, az alapértékek végigkísérnek egész életemen. Bizonyos dolgokból persze kiábrándulok. Valamikor Wagner-rajongó voltam. Most pedig már ki lehet üzni a világból Wagnerrel – eltekintve a *Trisztán*-nak, a *Mesterdalnokok*-nak egy-két részletétől. Viszont elmaradhatatlan, felülmúlhatatlan számomra Mozart, Bach, Beethoven és a harmadik nagy „B”, Bartók is.

– *Engedd meg, hogy egy nagyon furá kérdést föltegyek. Egyike vagy az utolsó polihisztoroknak...*

KERESZTURY – Polihisztor nincs, nem is lehet! Véleményem szerint sehol, sohase volt. Legfeljebb az érdeklődés sokoldalúsága jellemezhet engem. Sose tudok csak egy dologban hinni, egy dologra koncentrálni, mindig is összefüggéseikben igyekeztem látni a dolgokat: ez a titka az ügynek.

– *Szabadjon azért megkérdeznem, hogy jelent-e ez például műfaji megkötöttséget, magyarán, hogy ebbe a tágasságba minden minőség belefér-e – most mindegy, hogy zenéről, vagy más műfajról van szó –, minden, ami minőség...*

KERESZTURY – Jó szót mondtál – ebbe minden minőség belefér. Nem olyan régen folytattunk egy beszélgetést Major Ottóval; ő az én konzervativizmusomra terelte a szót, és én azt mondtam neki, hogy legalább olyan konzervatív vagyok, mint amilyen forradalmár ő. Mert ő nagyon büszkén mondta, hogy forradalmár. Én is az vagyok. Tekintettel arra, hogy mind a ketten igyekszünk az eleven, teremtő, megszülető minőség jelenlétét valamilyen módon megtalálni, megérlelni vagy kiharcolni.

– *Ebbe a minőségskálába tehát belefér Chaplin vagy Fellini vagy...*

KERESZTURY – Mindegyik belefér. Ebbe mindenképpen belefér; ahogy belefér, ismétlem, az oltár által kiváltott élménybe a szín, a forma, a tér, a zene, a mondanivaló, a történelem, az ember, az Emberfia, az Isten. Félre ne érts, én – hogy is mondjam – nem vagyok vallásos a megszokott értelemben: katolikus vagyok, de nem vagyok felekezeties. Számomra természetes, hogy a vallásban, a kegyelmi állapotokban, amelyek legalább olyan fontosak, mint az ihletett állapotok, hogy ezekbe minden nagy megrendülés, bukás és fölmagasztosulás belefér, nemcsak belefér, hanem fontos eleme az életünknek. Tehát egy ilyen vallásos élmény is igen összetett; szorosan

összefügg egész valónkkal s azzal, amit átélünk és ki akarunk fejteni. Miért olyan óriási nagy a világ zeneirodalmában a vallásos zene? Verdi egyik remekművét miért *Requiem*-nek írta? Voltaképpen más is lehetne: mert ha fölviszem az operába és teszek hozzá egy balettet, akkor el lehet táncolni balettnak is. Vagy miért olyan színházias, operás – ahogy mondani szokták – Liszt Ferenc *Koronázási misé*-je? Mert ugyanaz az alapvető élmény, keres valamilyen személyes, korhoz, izléshez, lehetőségekhez kötött kifejezést benne.

Az anyák országnak üzenete. Ez egy furcsa, szürrealista, de mindig visszatérő képzet bennem: látomás a lélek, az élet legmélyebb rétegéről, ahol megszületünk, ahol emberré születünk, a megpróbáltatások kapuja, de mégis az anyánk öle. Szégyellje magát, aki ebben trivialitást lát. Ez ember voltunk forrásvidéke. Az anyáknak a létretege az, amiben valahogy minden emberi kezdemény, vágy, kifejezés találkozik. Az édesanyám dajkadala, de ugyanakkor az édesanyám imádása is. – Mellesleg: az isenheimi oltár képein legtöbbször a legderűsebb, megrendítőbb és föl-emelőbb alakban az Istenanya alakja jelenik meg!

– *Hadd kérdezzem meg, hogyan határozódott meg így, ebben a vonatkozásban az életed? Mi a szerepe benne annak, amiről eddig egyetlen szó sem esett, talán mert nagyon le is járták a szót: humánium. De én azért hiszek ebben a szóban, illetve abban, amit jelentenie kell.*

KERESZTURY – Az a baj, hogy ezt a szót is üressé csépelték! Most már az is humánium, hogy valaki a galambokat megeteti. Mert érzik az emberek, hogy elkopott a „humánium”, azt mondják: „emberi humánium”. Mintha volna állati vagy növényi vagy ásványi humánium is!

– *De azért, ha komolyra fordítjuk a dolgot, akkor...*

KERESZTURY – Fordítsuk komolyra! Az én emberséges voltom származásomnak, körülményeimnek, de főleg nevelődésemnek és művelődésemnek köszönhető. Azért is vagyok optimista, mert hiszek az ember „csinosodásában”, ahogy őseink mondták. Olyan családból származom, amely otthon volt a magyar faluban, a kisvárosban, de a fővárosban is; a magyar társadalom csaknem minden társasági, gazdasági, szellemi, politikai rétegét tapasztalásból ismerem: erényeivel és hibáival. Voltam igen rossz gyerek és mintadiák; jártam egészen vegyes népességű és társadalmilag, felekezetiileg, szellemileg elit iskolákba; tanultam itthon és a nagyvilágban, minden érdekelt, de amibe elmélyedtem, azt igyekeztem alaposan megismerni, neveztek morcos könyvmolynak és jótáncos báltrendezőnek. Sokat átéltem – mindig benne a forrongó magmában, vagy a közelében, sokszor életveszélyben, néha a félhomályos mélységben tapogatózva, szenvedélyesen és fegyelmezetten, vitakozva és néma csöndben. Csaknem mindig „az élet sűrűjében”, anélkül, hogy elsodródtam vagy elmerültem volna benne. Ebben nagy segítségemre voltak a művészetek.

– *Egy megjegyzést ehhez azért. Említetted Beethoven IX. szimfóniáját. Tudom, hogy nagyon sokan voltak, akik a IX. szimfónia előtt meg után embereket öltek meg...*

KERESZTURY – Sőt annak a hangjaira.

– *...te pedig embereket mentettél meg. Tehát a művészet szeretete igen ellentétes dolgokat produkál. Mondjuk Beethoven szimfóniájának hangja mellett-előtti-után emberölést vagy embermentést.*

KERESZTURY – Számomra nyilvánvaló, hogy embermentést. Mindenfajta humanitásnak egyik legfontosabb ismérve az, hogy az embert mint a teremtés egyik legsajátosabb és legfőbb értékét becsüli meg. Bár: sajátágos fejlődése a történelemnek, hogy a kifejlődött jót sokszor éppen a visszajára fordítja. Ezért is legyünk tisztában azzal, hogy nagyon beszűkíti a fejlődés jelentését, aki csak az időbeli egymásutánt tartja fejlődésnek. Azért, mert a XX. században élünk, nem biztos, hogy okvetlenül fejlettebbek vagyunk, mint mondjuk a XIX. vagy a XVIII. századbeliek. Eléggé lefektetett bennünket, eléggé négykézlábra állította, sőt szörnyeteggé változtatta ez a század az embert ahhoz, hogy az ilyenfajta föltevésekből kiábránduljunk.

Tehát – hogy visszatérjek a humániumhoz – az ember bilágképe természettudós és egyéb kutatók alapján visszakanyarodik valamilyen módon oda, ahonnan kiindult; hogy tudniillik az emberi világ közepe a Föld. Mert úgy látszik, csak a Földön van emberi élet, illetőleg az az emberi

élet. amit mi élünk, ami a mi világunk. Ez az emberi élet az, ami ezen az égitesten létrehozta a történelmet; ennek a Földnek az élővilágában pedig mégis ez a legnagyobb emberi dolog, mert a tigrisnek, az oroszlánnak, a kukacnak, a libának nincs történelme. Az egyetlen élőlény, amelyik történelmet csinált, saját képére formált világot teremtett, ahogy a Bolyai mondja Babits csodálatos szonettjében: „Új világot teremtettem magamnak!” Mert ez az ember dolga. Az én humanizmusom tehát, ha tetszik, abból a megrendítő és fölemelő élményből, tudásból fakad, hogy az ember az egyetlen alkotó lény a Földön. És az alkotást azért tartom mindennél többre, mert ez az, amit az ember mint legnagyobbat létrehozhat. Persze nemcsak egy festői vagy költői, vagy zenei remekművet tartok nagy alkotásnak, hanem bármit, ami jót az ember létrehoz. Jelentős alkotásnak tartom mondjuk azt a pásztorbotot is, amit egyetlen pásztor egyetlen kezével egy százados hagyomány formált meg. Érted, hogy mit akarok mondani?!

– *Hogyne.*

KERESZTURY – Ez vezet oda mély gyökérszételéssel, amit én az anyák birodalmának szoktam nevezni, amiben ez mind létrejött, megszületett. És ami ide gyökerezik, ami erről szól: az a hitelés, nagy művészet. Ami nem erről szól, az lehet mégolyan virtuóz, lehet mégolyan trükkös, nem igazi minőség számomra. Lehet, hogy a homályt teszem így csak még sejtelmesebbé, de hát nem akadémiai székfoglalót tartok; beszélgetünk, s „több dolgok vannak földön és egen...”

– *Láttam egyszer egy megrendítő kisfilmet. Az volt a címe, hogy Nyitány. Nem tudom, hogy véletlenül nem láttad-e, egy kis csibe születése Beethoven Egmont-nyitányának idejére sűrítve. Volt benne valami mélységesen megrendítő, mert végül is a kiscsibe ürügyn sokkal többről volt szó.*

KERESZTURY – Ott emberi dologról volt szó, mert az a kiscsibe azt idézte föl nekünk, amit ő maga sosem vesz észre. A nagy csirke sem veszi észre soha. Az oroszlán se; semmi más élőlény, csak az ember veszi észre, amire ott utaltak. Az állat, a növény megszületik, meghal, de nem tudja, hogy megszületett, nem tudja, hány éves, nem tudja, hogy meg fog halni. Egyedül az ember tudja, hogy léte határolt, egyszer mindenképpen vége lesz. Onnan is jön ez a véghetetlen nagy és sokféle emberi erőfeszítés, hogy valamilyen módon megpróbáljuk túlélni az elmúlást.

– *Karinthynek van egy megrendítő írása, A skorpió öngyilkossága, azt hiszem, ez a címe. Fabelnek, ennek a zseniális entomológusnak egyik tételével kapcsolatosan írja, hogy a skorpió nem lehet öngyilkos tűzkarikában, hisz nincs tudata, élettudata, haláltudata.*

KERESZTURY – A méh sem öngyilkos, mikor otthagyja a fullánkját a bőrünkben, ez ugyanolyan ösztönös cselekvés, mint a kandúrnak, hogy elmegy kiscicákat nemzeni.

– *Karinthy konklúziója pedig az, hogy legalább olyan gyilkos az, aki az életem értelmét és tartalmát veszi el, mint aki az életemet.*

KERESZTURY – Ez az igazán antihumánus dolog! Ezért volt a világtörténelemnek talán legembertelenebb jelensége az, ami Hitler körül kialakult. Mert nemcsak a kitaszítottak életét vette el, nemcsak emberi méltóságuktól fosztotta meg őket, nemcsak a zsidókat, vagy a cigányokat vagy a kommunisztákat (akiket kinyirt) tette tönkre, hanem saját népét is. Azok a csürhe-kohorszok, az a manipulált mob, amelyiket beteretelt a háborúba, régen elvesztette már emberi méltóságát, élete értelmét, emberi – hogy is mondjam – szuverenitását!

És hogy visszatérjek még egyszer ehhez az isenheimi oltárhoz: ez az, ami fölülmúlhatatlan benne: az emberi szuverenitás, az az alkotói fölény, ahogy össze tudja csendíteni a Szűzanya fürdődézsájának és istenanyaságának képét, ahogy egy kompozícióba össze tudja hozni a szeplőtelen fogantatást, Jézus Krisztus megszületését és mennybemenetelét, a zenélő angyalokat meg a sírőről ott lebeg, messziről, nem lehet tudni, hogyan, de jelen van vagy fényzuhatokban jön le és a foghatót is áthatja az isteni szellem; vagy sötét folyamként, kozmikus félhomályként örvénylik, mint a Golgota hátterében. A bibliai történet úgy mondja, hogy akkor megszakadt az ég palástja, villámok cikáztak, sötétség borult a földre; itt nem szakad meg semmi, nem tépik szét az eget a villámok. A háttér valóban sötét, de ez a sötétség kozmikus; mintha valami óriási áramlás, talán a történelem folyama örvénylenék-ömlenék ott a némán beszédes homályban.

– *Ez az oltárkép, úgy látszik, arra inspirál, hogy a magad költői szavaival újra földézd.*

KERESZTURY – Lehet, bár nem készültem ilyesmire, csak egy műalkotás hatását akartam eldogni. Egyébként: az oltár egészéről a legforróbb, színesebb és tartalmasabb szavak is csak sejtelmet kelthetnek. Azokhoz tartozom, ha egyáltalán nevezhetem magamat alkotó művésznek és nem csak dilettálok ezen a területen, aki ilyen nagy élmények esetében valahogy a szíve-lelke mélyén ezt érzi: „anch’ io sono pittore”! – (én is festő vagyok): ha nem tudom is megcsinálni, nagyszerű dolog, hogy legalább átélni, fölismerni tudom, legalább érzésekben azonosulni tudok vele.

– *Azt hiszem, a műélvezésnek is ez az alapja.*

KERESZTURY – A műélvezésnek, de minden más fölismerésnek is. Ha polihisztorsággal gyanúsíthatasz, csak azért, mert legalább ilyen mértékig le tud nyűgözni mondjuk Einstein relativitáselmélete. Ez furcsán hangzik, de tényleg így van. Amikor azt az elméletet nagyjából – ma se értem pontosan – fölfogtam, így jártam. Ezt az oltárt sem értem egészen, pedig tényleg betéve tudom minden csücsköt, de amikor odaálltam eléje, akkor egyszerre összeomlott minden tudásom, és nem is volt érdekes, amit addig tanultam: olyan mértékű volt az alkotás közvetlen hatása. Valahogy így voltam Einsteinnel is, hallottam róla mindenfélét, kezembe vettem azt a híres tanulmányt, semmit a világon nem értettem belőle, annyit se, mint a szanszkrit szövegekből. De ahogy aztán magyarázatokból, tanítványok elemzéseiből fölsejlett, szóval, ahogy már emberi nyelvre kezdték lefordítani a dolgot számomra, akkor egyszerre átéltem, fölismertem: ez tényleg nagy dolog, ez megrendítette a világot. A nagy remekmű az, ami arra int: „Változtasd meg életed”, ahogy ez Rilke Archaikus torzó-jában olvasható. Hogyan? Egy archaikus torzó arra készítet engem, hogy változtassam meg az életemet? Egy ilyen remekmű valóban arra készítet, hogy változtassam meg, vénen is változtassam meg az életemet. Hogy újrászülethessem, meg kell halnom.

– *Nem is tudom, hogy gazdagabban vagy tömörebben meg lehet-e fogalmazni egy ilyen beszélgetésben egy ember ars poeticáját, tulajdonképpen egy élet ars poeticáját. Ha most még kérem lehetne valamit, akkor, már inkább kissé formálisan, magammal is vitatkozva teszem föl a kérdést, hogy ehhez az oltárkép-émlékhez búcsúelő-éjzhet-e bármi is még. Akár a költészet nyelvén, akár a zene nyelvén valami, ami puhán elsimítja...*

KERESZTURY – Nem puhán. Meredeken fölszárnyalva! A Händel *Hallelujá*-ja!

Bárdosi Németh János: MAGYAR MÚZSA. Bárdosi Németh János számára a versek mindig a kivételes, az ünnepi alkalmat jelentették; a lélek és a szeretet emelkedett megnyilatkozásait. Talán ezért írt keveset, közölnivalóját ezért fogta szükszavúra. Mégis, az életműben szereplő vékony verseskötetek mindannyiszor a klasszikus értékek közelében helyezkedtek el. Nem véletlenül, hiszen a maga munkáit Bárdosi Németh János mindig a legnagyobb példáihoz mérte. Elhivatott lírikus volt, aki meggyőződéssel vallotta, hogy a vers, ha magyarául írják, közösségi feladatot, sőt küldetést lát el. Erről így olvashatunk a mostani, az immár újabb posztumusz kötet előljáró versében: *„Balasítól a költő nálunk | mindig strázsált, ahogy strázsálunk, | siratta sorsát s tollal, karddal | viaskodott a csillagokkal. | | Így, úgy, de folyton harcban állott, | védve a hont, a szabadságot...”*

Tisztelgés és hódolat ez a kötet a Magyar Múza előtt. Akár szellemi arcképcsarnoknak is tekinthető az itt szereplő költőkről, írókról, művészekről készített portré-sorozat. Ám mégsem a nagyságok katalógizálásának szándékával készült a válogatás, hanem abból a személyes vonalomból merítve a gondolatot, amely a lelki közösség érzéséből támadt. A költő életében még egyszer s egyben utoljára a lírai emlékezet jutott szóhoz: ebben a könyvben nem új versek gyűjteményét tárta elénk Bárdosi Németh, hanem egy sajátos hangú antológiaiaként „örök barátaival” folytatott beszélgetéseit, summázva életbölcsest és ars poeticát. Így lehet a *Magyar Múza* különösen szép kiállítású kötete – a címlapon Martyn Ferenc rajza – a költőre oly jellemző formatisztelet és hangsúlyos artisztikum jegyében hagyományörző, tanító erejű irodalom. (*Szépirodalmi*, 1982)

K
Ö
N
Y
V
J
E
L
Z
Ő